

ARÛZ TASARRUFLARI BAĞLAMINDA ÜÇ MUSAMMAT ÜÇ PADİŞAH ŞAİR (UYGULAMA, İSTATİSTİK, KARŞILAŞTIRMA)

Yavuz BAYRAM | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3571-8720> | ybayram@omu.edu.tr

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education Samsun-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/028k5qw24>

Atıf Bilgisi/Citation: Bayram, Yavuz. "Arûz Tasarrufları Bağlamında Üç Musammat Üç Padişah Şair (Uygulama, İstatistik, Karşılaştırma)". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 84-103. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1558441> / Bayram, Yavuz. "Three Musammats Three Sultans Poets in the Context of Arûz Savings (Application and Statistics)". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 84-103. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1558441>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 30.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 31.11.2024

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki dış hakem-çift taraflı körleme/Double anonymized-two external

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı - Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Bu makalede inceleme konusu yapılan şiirler, 15 ve 16. yüzyıllarda yaşamış üç padişah şairden seçilmiştir. Makale; biri muhammes, ikisi murabba olmak üzere üç şiirdeki arûz uygulamalarına dayanmaktadır. Söz konusu şiirlerden muhammesin şairi, Avnî mahlaslı Fatih Sultan Mehmed'dir. Murabbalardan birinin şairi Adlî mahlaslı Sultan İkinci Bâyezîd ve diğerrinin şairi Muhibbî mahlaslı Kânûnî Sultan Süleymân'dır. Makale kapsamında önce şiirler orijinal metinleri dikkate alınarak çeviri yazılı olarak verilmiştir. Daha sonra şiirlerin metinleri, biçimsel olarak arûz açısından incelemeye hazır hâle getirilmiştir. Ardından şiirlerin metinleri hece hece incelenmiş ve şairlerin vezni tutturabilmek için ne tür müdahaleler ve hamleler yaptıkları belirlenmiştir. Bu müdahaleler ve hamleler hem nicel hem de nitel açıdan değerlendirilip karşılaştırılmıştır. Bu sayede şairlerin arûz bağlamında hangi uygulamalara ve tasarruflara hangi oranda başvurdukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca elde edilen veriler üzerinden şairlerin arûz bağlamındaki başarı düzeylerine dair karşılaştırma ve değerlendirmelerin de yapılması amaçlanmıştır. Çalışma sonunda şairlerin en çok vasla, ardından imâleye ve medde başvurdukları görülmüştür. Bunların ardından tahfif, sekt ve sesliden sesliye vasl gelmektedir. Şairler zihafa ise istisna düzeyinde az yer vermişlerdir. Az çok arûz hatası sayılabilecek uygulamalara ilişkin veriler dikkate alındığında, aralarında önemli farklılıklar bulunmamakla birlikte, inceleme konusu yapılan üç musammat bağlamında metne en az müdahale eden şairin Avnî olduğu görülmektedir. Ardından Muhibbî ve Adlî gelmektedir. Veriler ışığında şairlerin her bir mısradaki ortalama üç buçuk kez metne müdahale ettikleri anlaşılmaktadır. Sonuçta üç padişah şairin de arûzu doğru kullanma açısından en kötü senaryoda % 90, en iyi senaryoda ise % 98 civarında başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: arûz tasarrufları, musammat, Avnî, Adlî, Muhibbî.

THREE MUSAMMATS THREE SULTANS POETS IN THE CONTEXT OF ARÛZ SAVINGS (APPLICATION AND STATISTICS)

ABSTRACT

The poems examined in this article were selected from three sultan poets who lived in the 15th and 16th centuries. Article; It is based on the aruz applications in three poems, one of which is muhammes and two of which are murabba. Among the poems in question, the poet of the muhammes is Fatih Sultan Mehmed with the pseudonym Avnî. The poet of one of the Murabbas is Sultan Bayezid II, with the pseudonym Adlî, and the poet of the other is Sultan Süleyman the Magnificent, with the pseudonym Muhibbî. Within the scope of the article, the poems are first given in written translation, taking into account their original texts. Then, the texts of the poems were made ready for examination in terms of formal aruz. Then, the texts of the poems were examined syllable by syllable and it was determined what kind of interventions and moves the poets made to achieve the meter. These interventions and moves were evaluated and compared both quantitatively and qualitatively. In this way, it was tried to determine which practices and usages the poets used in the context of aruz and to what extent. In addition, it is aimed to make comparisons and evaluations about the poets' success levels in the context of aruz, based on the data obtained. At the end of the study, it was seen that the poets mostly used vasla, followed by imale and med. After these, tahfif, sect and vowel to vowel vasl come. Poets gave only a small place to marriage, at an exceptional level. Considering the data regarding the practices that can be considered more or less prosodic errors, it can be seen that Avnî is the poet who intervened the text the least in the context of the three musammats examined, although there are no significant differences between them. Then comes Muhibbî and Adlî. In the light of the data, it is understood that the poets intervened in the text an average of three and a half times in each verse. As a result, it was determined that all three sultan poets were 90 % successful in using the prosody correctly in the worst case scenario and 98 % in the best scenario.

Keywords: arûz savings, musammat, Avnî, Adlî, Muhibbî.

Giriş

Dîvân şiiri geleneğinde arûzla ilgili tasarrufların niteliğine yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların bir bölümü sırf arûz veya vezin eksenli iken büyük bir bölümü, yayımlanmış dîvânların tahlilinin yapıldığı kısımlarda yer almaktadır. Bu çalışmalarda genellikle şairlerin arûzla ilgili eğilimleri ortaya konulmakta ve bu eğilimler/tasarruflar, dîvân şiiri geleneğindeki teâmüller doğrultusunda değerlendirilmektedir. Sürecin sonunda şairlerin arûza hakimiyet noktasındaki başarılarıyla ilgili kanaatler paylaşılmaktadır.

Türk şiirinde yüzlerce yıllık bir geleneğe sahip olan arûzla ilgili teâmüllerin ortaya konulabilmesi için şüphesiz bu çalışmaların katkıları çok büyüktür. Diğer taraftan arûzla ilgili mevcut kabullerin, öngörülerin ve teâmüllerin ilmî geçerliliklerinin sağlanabilmesi için doğrulanabilir somut göstergelerle desteklenmeleri gerektiği de açıktır. Makale kapsamında paylaşılan sayısal verilerin ve istatistiksel analizlerin bu bağlamda bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira söz konusu veriler ve analizler, ön kabuller ve genelgeçer yorumlar yerine bunları kimi zaman teyit eden kimi zaman ise güncelleyen somut ilmî göstergelerdir.

Bu düşüncelerle hazırlanan makalede daha önce tarafımızca hazırlanan benzer çalışmalardaki verilerle karşılaştırma yapmaya elverişli olacağı öngörülen şiirler ve bunlara ilişkin istatistiksel veriler ele alınmıştır. Söz gelimi önceki çalışmalarda “hece başına düşen uygulama sayısı” yanında “beyit başına düşen uygulama sayısı” üzerinden de birtakım yorumlar, çıkarımlar ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Tamamı beyit esaslı nazım şekilleri arasında beyit başına düşen uygulama sayısı üzerinden bir değerlendirme ve karşılaştırma yapılmasında elbette bir sakınca yoktur. Aynı şekilde tamamı aynı sayıda mısra barındıran bendlerden oluşan nazım şekilleri arasında da bend başına düşen uygulama sayısı üzerinden bir değerlendirme ve karşılaştırma yapılması mümkündür. Lâkin farklı nazım birimlerine veya farklı sayıda mısra sayısı barındıran bendlere sahip nazım şekilleri söz konusu olduğunda “mısra başına ve/ya hece başına düşen uygulama sayısı” üzerinden değerlendirme ve karşılaştırma yapmanın daha isabetli olacağı da âşikârdır. Söz gelimi gazeller veya kasideler arasında bir karşılaştırma yaparken “beyit başına düşen uygulama sayısı” anlamlı iken murabbalar arasında bir karşılaştırma yaparken “bend başına düşen uygulama sayısı” anlamlı olacaktır. Buna karşın gazellerle murabbalar veya murabbalarla müseddesler arasında bir karşılaştırma yaparken beyit veya bend başına düşen uygulama sayısı yerine “mısra veya hece başına düşen uygulama sayısı” dikkate alınmalıdır.

Diğer taraftan karşılaştırma yapabilmek için ilgili şiirlerin ve/veya şairlerin bir sınıflandırma yapmaya müsait olması da gereklidir. Söz gelimi “belirli bir dönemi temsil eden şairler, belirli bir muhiti temsil eden şairler, belirli bir anlayışı temsil eden şairler, belirli bir mesleği temsil eden şairler...” gibi sınıflamalar yapılarak arûz tasarrufları ve eğilimleriyle ilgili değerlendirme ve karşılaştırma yapmak mümkündür. Nitekim bu makalede sözü edilen çerçevede Osmanlı'nın üç şair padişahına ait musammatlar üzerinde durulmuştur. Musammatlardan Avnî'ninki muhammes, Adlî ile Muhibbî'ninki murabbadır.

Avnî'nin muhammesiyle Adlî'nin murabbası yedi, Muhibbî'nin murabbası sekiz benddir. Muhibbî'nin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazdığı altıncı bend dışında her üç musammat da *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Avnî'nin muhammesinde nakarat *Göñül eyvây göñül vay göñül eyvây göñül*, Adlî'nin murabbasında *Gözüm eyvây gözüm vay gözüm eyvây gözüm*, Muhibbî'nin murabbasında *Göñül iy vây göñül vâ göñül iy vây göñül* şeklinde yer almaktadır.

İncelemenin öncesinde her bir şair hakkında nasıl bir eğitim aldığı ve devrinde nasıl bir şair olarak algılandığı bilgisini de içeren özet bilgi verilmiş ve her bir şiir, orijinal metni dikkate alınarak çeviri yazılı olarak ve ilgili arûz uygulamalarının gösterilmesine imkân sağlamak amacıyla biçimsel anlamda genişletilmiş metin olarak yazılmıştır. Şairlerin eğitim durumları ve zamanlarında nasıl algılandıklarına ilişkin bilgiler, arûzu kullanmada ortaya koydukları tercihlerini, eğilimlerini ve başarılarını etkileyebileceği düşüncesiyle verilmiştir. Nitekim bunlarla ilgili değerlendirmeler makalenin son bölümünde yapılmıştır. Daha sonra uygulama aşamasında şiirdeki her bir hece tek tek incelenip değerlendirilerek arûz açısından gerekli işaretlemeler¹ yapılmış ve ilgili sayısal veriler bendlere altında verilmiştir. İstatistik aşamasında sayısal veriler, uygun grafikler hâline getirilerek yorumlanıp

¹ Uygulamalarda imâle yukarı ok (^), zihaf aşağı ok (ˇ), med sağa ok (¯), medd-i sekt (medd-i zihaf) düz çizgi (-) ile; tahfif gri renkle, vasl düz çizgiyle (ba), sekt kesik çizgiyle (ba), hece düşmesi olarak da adlandırılan sesliden sesliye vasl çift çizgiyle (nidem) gösterildi. İlgili kısaltmalar da th: tahfif, ssv: sesliden sesliye vasl, sk: sekt, zh: zihaf şeklindedir.

karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Son aşamada ise şiirlerdeki arûz uygulamalarına ilişkin veriler karşılaştırılmış, yorumlanmış ve şairlerinin arûzla ilgili eğilimleri ve başarı düzeyleri hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Avnî'nin Muhammesindeki Arûz Tasarrufları (Uygulama ve İstatistik)

Hüdâvendigâr ünvanlı ve *Murâdî* mahlaslı bir şair olduğu bilinen Sultan İkinci Murâd'ın oğlu olarak 1432'de Edirne'de doğan *Fâtih* ünvanlı ve *Avnî* mahlaslı İkinci Mehmed, Manisa sancakbeyliği ardından yedinci Osmanlı padişahı olmuştur. İstanbul'un fethi, batıya ve doğuya seferi, meydan muharebeleri ve askerî fetihleri yanında kültürel ve sanatsal faaliyetlere verdiği destekle bilinen Fatih, Avnî mahlasıyla edebiyatımızda ilk dîvân/dîvânçe şairi padişah'tır. Arapça ve Farsçanın yanında Rumca ve Slavca da bildiği söylenen şair; din felsefesi, coğrafya, matematik, astronomi gibi farklı alanlarla ilgilenmiştir. (İnalçık 2003: 395-407)

Çalışma kapsamında Avnî'den alınan örnek, yedi bendden ve 35 mısradan oluşan bir muhammestir. Şiirin metni, Muhammet Nur Doğan tarafından hazırlanan "Dîvân-ı Sultân Muhammed" adlı kaynaktan (Doğan t.y.: 21-22) alınmış; Kemal Yavuz tarafından hazırlanan makaledeki (Yavuz 2013: 377-378) metinle karşılaştırılarak çeviri yazılı hâle getirilmiştir. Muhammesin vezniyle ilgili bütün uygulamalar, aşağıda ayrıntılı bir şekilde hece hece gösterilmiştir.

Muhammes (Avnî)

fe 'i lâ tün fe 'i lâ tün fe 'i lâ tün fe 'i lün

.. — — / .. — — / .. — — / .. —

Sevdüñ ol dil/beri söz es/lemedüñ vā/y göñül

Eyledüñ ken/d'öz üñi 'ā/leme rüsvā/y göñül

Saña cev r ey/lemede kı l maz o pervā/y göñül

Cevre şabr ey/leyemezseñ/ni 'deyin hā/y göñül

Göñül eyvā/y göñül vay/gönül eyvā/y göñül

[7 vasl, 6 med, 2 imâle, 1 sekt, 2 sesliden sesliye vasl, 1 tahfif]

Çāk olan des/t-i cefāyi/le girībā/nuñdur

İlişen hā/r-i ğam u miğ/nete dāmā/nuñdur

Dökilen yi/re belā tī/ġiyile ka/nuñdur

Her dem ağı/za gelen miğ/netile cā/nuñdur

Göñül eyvā/y göñül vay/gönül eyvā/y göñül

[7 vasl, 2 med, 8 imâle, 1 tahfif]

Tāli'üñ yū/zi gülüp ol/madı handān/ni 'deyin

Yüregüñ der/dine bulın/madı dermān/ni 'deyin

Kaşduña yā/r çeker han/çer-i bürrān/ni 'deyin

Virisersin/bu ğam u miğ/net ile cān/ni 'deyin

Göñül eyvā/y göñül vay/gönül eyvā/y göñül

[5 vasl, 3 med, 4 imâle, 1 sekt, 4 sesliden sesliye vasl, 1 tahfif]

‘İşk-ı dildā/r ile niçe/idesen nā/le vü zār
 Eyledüñ şab/r u kararı/bu hevālar/da nişār
 Zülfi sevdā/sı ider ‘ā/lemi çün ba/şuña dar
 Fāyide ne/dutalum.ey./leyeseñ ter/k-i diyār
 Göñül.eyvā/y göñül vay/gönül.eyvā/y göñül
 [6 vasl, 2 med, 6 imâle, 1 sekt, 1 tahfif]

Vaşl-ı dilber/le naşīb ol/madı dil-şā/d olmak
 Dest-i cevr i/le yıķılan/dilüñ ābā/d olmak
 Dām-ı ğamdan/dil ü cān bül/büli āzā/d olmak
 Niçeye dek./işüñ efgān/ile feryā/d olmak
 Göñül.eyvā/y göñül vay/gönül.eyvā/y göñül
 [13 vasl, 2 med, 3 imâle, 1 sekt, 1 tahfif]

Çünki dildā/r niyāzuñ/görüben nā/z eyler
 Nāleñi i/şidicek şī/veye āġā/z eyler
 Bezm-i ğamda/ķadüñi çen/g yüzüñ sā/z eyler
 Nālišüñ per/desini Züh/reye dem-sā/z eyler
 Göñül.eyvā/y göñül vay/gönül.eyvā/y göñül
 [7 vasl, 4 med, 5 imâle, 2 tahfif]

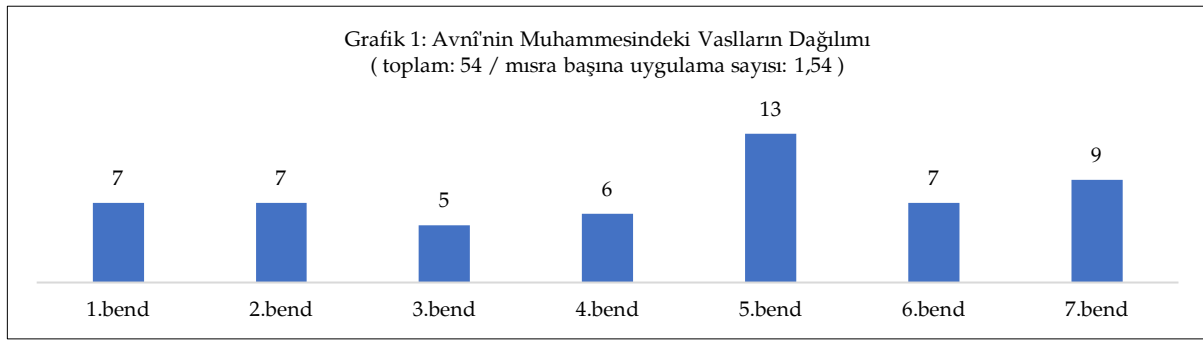
Bilmedüm der/d-i dilüñ.öl./mek imiş der/mānı
 Öleyin der/d ile tek gör/meyeyin hic/rānı
 Miñnet ü der/d ü ğama ol/maġ içün.er/zānı
 ‘Avniyā sen/cileyin miñ/net ü ğam-keş/ķanı
 Göñül.eyvā/y göñül vay/gönül.eyvā/y göñül
 [9 vasl, 2 med, 2 imâle, 2 sekt, 1 zihaf, 1 tahfif]

Verilerden ve verilerin karşılaştırılıp yorumlanmasından önce her üç padişah şairin şiirinde yer alan iki kelime üzerinde kısa bir değerlendirme yapılması isabetli olacaktır. Muhammedte sekiz kez tekrarlanan *vây/vay* kelimesinin kökeniyle ilgili olarak sözlüklerde farklı bilgiler yer almaktadır. Söz gelimi Tarama Sözlüğü’nde *eyvah* anlamıyla yer verilen bu kelime Türkçe Sözlük’te, Tarama Sözlüğü’nde, Derleme Sözlüğü’nde, Misâlli Büyük Türkçe Sözlük’te ve Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nde Türkçe; Kâmûs-ı Türkî’de hem Türkçe hem Farsça; Kâmûs-ı Osmânî’de, Yeni Türkçe Lugat’te, Lugat-ı Cûdî’de ve Nişanyan Sözlük’te Farsça gösterilmektedir. Resimli Türkçe Kâmûs’a göre her lisânda şaşkınlık edatıdır. Şu hâlde kelimeyi Türkçe saymak için de Farsça saymak için de kaynak vardır.² Kelime Türkçe kabul edildiği takdirde nakaratta iki kez tekrarlanan ve vezin gereği

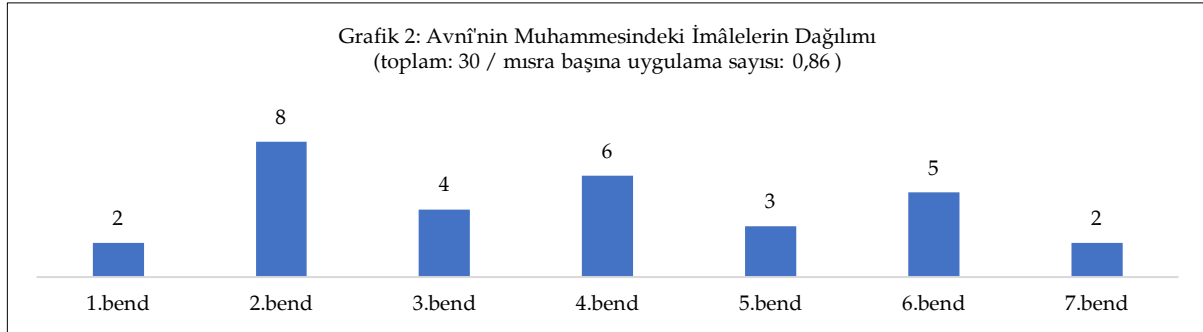
² Sözlüklere ait bibliyografik bilgiler, metinde karışıklık olmaması için Kaynakça bölümünde verilmiştir.

son hecesi medli olması gereken *eyvay* kelimesini de sözlüklerin ortak tespitine aykırı olarak Türkçe kabul etmek gerekir. Kaldı ki bu kelime de Türkçe kabul edildiği takdirde nakaratta iki kez, muhammesin tamamında 14 kez geçen *eyvay* kelimesinin sonundaki heceyi, vezin gereği, imâleli düşünüp med yapmak gerekmektedir. Bunun yerine hem Türkçe hem de Farsça kullanımının olduğundan yola çıkarak, murabbanın nakaratında yer alan ve bir kapalı heceye denk gelen ikinci *vây* kelimesi, vezin gereği medd-i zihafa meydan vermemek amacıyla arûz açısından önemli bir hata olarak kabul edilmeyen bir uygulama olan tahfifli sayılıp *vay* şeklinde alınmıştır. *Eyvâh* veya *ey vây/ey vay* anlamındaki *eyvây* kelimesi ise sözlüklerde Farsça *ay-vâh*, *ây-vâh*, *iy-vâh* veya *â-vâh* kelimesiyle ilişkilendirildiğinden son hecesi kendiliğinden medli olmaktadır. Bu karşılıklık, incelenen şiirlerdeki imlâlara da yansımıştır. Nitekim şiirlerde *vây*, *vay*, *vâ*, *eyvây*, *ey vây*, *eyvay* gibi farklı kullanımlarla karşılaşmaktadır. Bu sebeple söz konusu farklılıklar, şairlerin tercihi olarak düşünülerek tahfif olarak değerlendirilmiştir. (Bu değerlendirmeler, Adlî ve Muhibbî'nin murabbaları için de geçerlidir.)

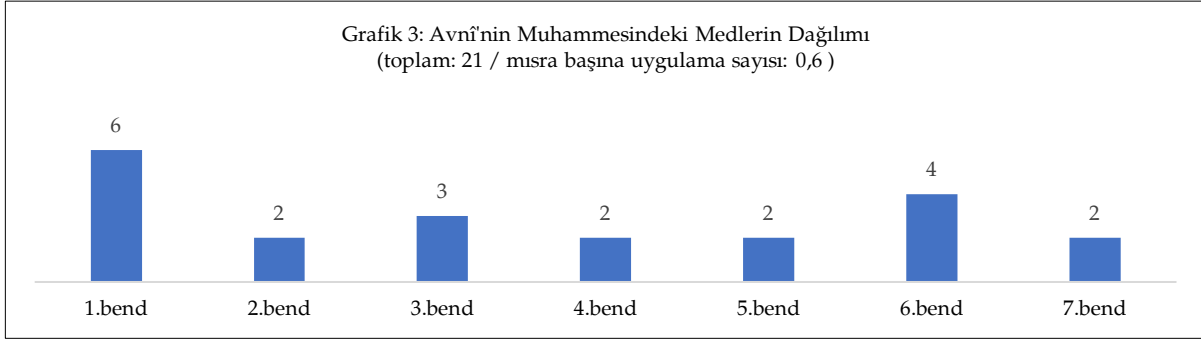
Muhammes üzerinde yapılan ve bütün ayrıntısıyla yukarıdaki metin üzerinde hece hece gösterilen uygulamalara ilişkin sayısal veriler, aşağıdaki grafiklerde önce ayrı ayrı, ardından birlikte ve karşılaştırmalı olarak verilip ilgili karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılmıştır.



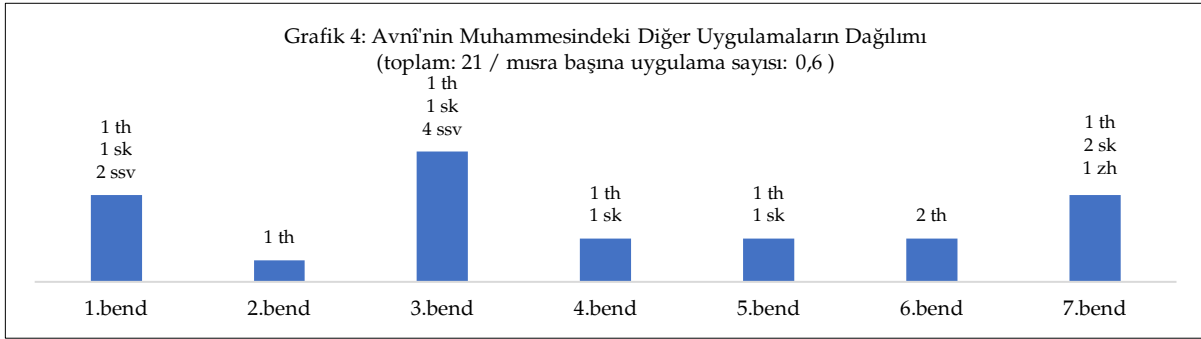
Grafik 1'deki veriler, Avnî'nin muhammesinde mısra başına 1,54 vasıl düştüğünü göstermektedir. Şair, üçüncü bendde sadece 5 kez vasla yer verirken beşinci bendde 13 kez vasla başvurmuştur. Şiirin tamamı dikkate alındığında vasla uygun toplam 60 yerin 54'ünde (% 90) vasıl yapıldığı, sadece 6'sında (% 10) sekte meydan verdiği görülmektedir. Şairin iki kez de hece düşmesi olarak da değerlendirilebilecek olan sesliden sesliye vasla başvurduğu anlaşılmaktadır.



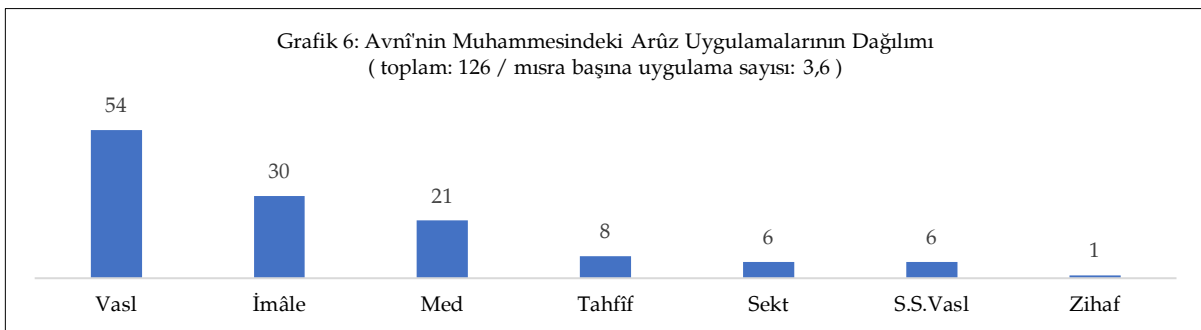
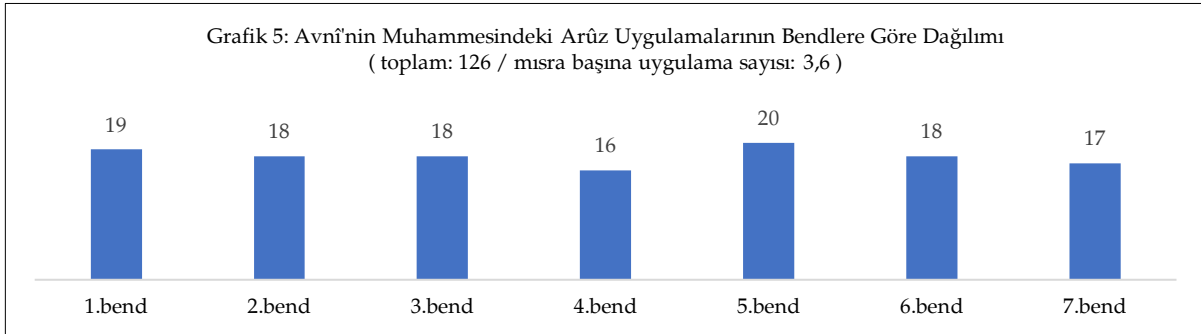
Grafiğe göre muhammeste mısra başına düşen imâle sayısı 0,86 olarak görünmektedir. İkinci bendde 8 kez imâleye başvuran şair, ilk ve son bendlerde 2'er kez imâle yapmıştır. Bu bağlamda imâlelerin bendlere göre dağılımında bir dengesizlik bulunmaktadır. İmâlenin daha çok uzun ünlü ihtiyacına binâen Türkçe hecelerde yapıldığı dikkate alınıp ilgili bendlereki hecelerin kökenleri incelendiğinde iki bend arasında büyük oranda benzerlik bulunduğu görülmektedir. Zira 8 imâleye başvuru olan ikinci benddeki toplam 71 arûz hecesinin 40'ı (% 56,34), sadece 2 imâleye başvuru olan yedinci benddeki toplam 71 arûz hecesinin ise 39'u (% 54,93) Türkçedir. Dolayısıyla imâle sayısı bakımından aralarında ciddi fark bulunan iki bend, Türkçe hecelerin sayısı bakımından ciddi farklılık göstermemektedir. Diğer taraftan şiirdeki 30 imâlenin 27'si (% 90) Türkçe kelime ve eklerde, 2'si (% 6,67) Farsça atıf vavında ve izafet kesresinde, 1'i de (% 3,33) Arapça kelime yer almaktadır. Buna göre şair, imâleleri çok büyük oranda Türkçe kelimelerde ve hecelerde yapmıştır. Bununla birlikte Türkçe heceleri imâlesiz kullanabilme noktasında da şairin başarılı olduğu bendlere bulunmaktadır.



Grafik 3, Avnî'nin hemen hemen iki mısra da bir kez medde başvurduğunu göstermektedir. İlk bendde 6 kez medde yer veren şair; ikinci, dördüncü ve yedinci bendlerde 2'şer kez medde başvurmuştur. Medlerin 14'ü (% 66,67) muhammeste 7 kez tekrarlanan nakaratta, 7'si (% 33,33) ise diğer 28 mısra da yer almaktadır.



Grafikten de anlaşılacağı üzere Avnî, muhammeste 8 kez tahfife, 6 kez sekte ve sesliden sesliye vasla, 1 kez de zihafa başvurmuştur. Sektler, sözün doğal akışında kesinti oluşturduğu için arûz hatası olarak değerlendirilmektedir. Hece düşmesi olarak da bilinen sesliden sesliye vasl, Türk şiirinin her döneminde sıklıkla kullanıldığı için olağan karşılanan bir uygulama olarak düşünülebilir. Normalde önemli bir arûz kusuru olan zihaf ise Avnî kelimesinin sonunda yer alan ve sonu uzun sesli ile biten bir hecede yapıldığından, dîvân şiiri geleneği açısından çok büyük bir kusur olarak değerlendirilmemelidir.



Avnî'nin muhammesindeki bütün arûz uygulamalarını gösteren yukarıdaki grafiklere göre şair, vezni denk düşürebilmek için toplamda 126 kez metne müdahale etmiştir. Mısra başına uygulama/müdahale sayısı 3,6'dır.

Bu 126 müdahalenin 54'ü (% 42,86) vasl, 30'u (% 23,81) imâle, 21'i (% 16,67) med, 8'i (% 6,35) tahfîf, 6'sı (% 4,76) sekt, yine 6'sı (% 4,76) sesliden sesliye vasl ve sadece 1'i (% 0,79) zihafıdır. Şiirin vezni (fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün) 15 hece barındırmaktadır. Şiirde toplam 35 mısra olduğuna göre toplam hece sayısının 15x35=525 olması gerekir. Buna karşılık şairin 16 mısradaki *fe'ilün* cüzünü *fa'lün* olarak kullandığı dikkate alındığında toplamdan 16 düşülünce şairin toplam 509 arûz hecesini kullanarak şiirini tamamladığı anlaşılır. Bununla birlikte *fe'ilün* cüzünü *fa'lün* olarak kullanmanın da bir arûz tasarrufu olduğu dikkate alınarak sayısal değerlendirmeler veznin orijinalindeki hece sayısı üzerinden yapılmıştır. Şu hâlde şairin *imâle*, *sekt* ve *zihafa* başvurduğu hece sayısı 37, bunun toplam arûz heceleri içindeki oranı ise % 7,05 olmaktadır. İmâle çıkarıldığında bu sayı 7'ye, oran ise % 1,33'e düşmektedir. Birinci hesaplama göre şairin arûz heceleri içinde sorunsuz kullandığı hecelerin oranı % 92,95; ikinci hesaplama göre ise % 98,67 olmaktadır. Bu arada şair *pervâ* kelimesini, vezin ve kafiye gereği, *pervâ* şeklinde kullanmış; ancak bu kelimenin bu şekline *korku*, *çekinme*, *sakınma* anlamıyla sözlüklerde rastlanmamıştır. Şair, dîvân şiiri geleneğinde şairlere tanınan bir ruhsat olarak düşünülebilecek bir geleneğe uyarak 21 kez veznin başında yer alan *fe'ilâtün* cüzünü, *fâ'ilâtün* olarak; 16 kez de veznin sonunda yer alan *fe'ilün* cüzünü, *fa'lün* olarak değerlendirmiştir. Şu hâlde ilgili veriler, Fatih Sultan Mehmed'in inceleme konusu yapılan muhammesinde arûz uygulamaları bakımından son derece başarılı olduğuna işaret etmektedir.

Adlî'nin Murabbasındaki Arûz Tasarrufları (Uygulama ve İstatistik)

İstanbul Fâtih'i ve Avnî mahlaslı İkinci Mehmed'in oğlu olarak 1447'de Dimetoka'da doğan sûfi ünvanlı, Adlî mahlaslı İkinci Bâyezîd, 27 yıl süren Amasya sancakbeyliğinin ardından sekizinci padişah olarak 31 yıl Osmanlı tahtında oturmuştur. Padişahlığının Şehzâde Cem'in 1495'te ölümüne kadar süren ilk dönemi büyük ölçüde kardeşi Cem ile mücadele ederek geçmiştir. Saltanatı döneminde yeni fetihlerden çok önceden fethedilen yerlerin korunmasına; Osmanlı ülkesinin imarına, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesine öncelik vermiştir. Dönemin kaynakları, Türkçe yanında Farsça şiirler de içeren bir dîvânı bulunan şairin kültür ve sanat ehline desteği, şiirleri ve şairliği hakkında olumlu değerlendirmeler barındırmaktadır. Nitekim Latîfî, Adlî'nin gazel söyleme noktasında atalarından üstün olduğunu belirtmiştir. Tarafımızca yayımlanan dîvânında 153 Türkçe şiir bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında Adlî'den alınan örnek, 7 bendden ve 28 mısradan oluşan bir murabbadır. Şiirin metni, Yavuz Bayram tarafından hazırlanan "Adlî Dîvânı" adlı kitaptan (Bayram 2018: 183) alınmıştır. Murabbanın vezniyle ilgili bütün uygulamalar, aşağıda ayrıntılı bir şekilde hece hece gösterilmiştir.

Murabba (Adlî)

fe 'i lâ tün fe 'i lâ tün fe 'i lâ tün fe 'i lün

.. — — / .. — — / .. — — / .. —

Görelî ol/şanemün kaş/larını yâ/y gözüm

Çıldı cevr ok/larına sî/ne siper vâ/y gözüm

Dimedüm mi/saña ben bak/ma aña hâ/y gözüm

Gözüm eyvâ/y gözüm vay/gözüm eyvâ/y gözüm

[3 vasl, 5 med, 5 imâle, 1 tahfîf]

Tîr-i ğamzeñ/şanemâ göz/lerüme o/lalı tüş

Gözlerüm yaş/ağıdup bah/r oluban ey/ledi cüş

Seyl-i eşküm/dökilüp göz/lerümi ey/ledi boş

Gözüm eyvâ/y gözüm vay/gözüm eyvâ/y gözüm

[5 vasl, 2 med, 3 imâle, 2 sekt, 1 tahfîf]

Tütîyâ ol/mayalı göz/lerüme ger/d-i rehün

Görmedi i/ki gözüm per/tevinî mih/r[↑]ü mehüñ
 İy gözüm bun/ca belâ der/d[↑]ile ney[↑]ki/günehüñ
 Gözüm eyvā[→]/y gözüm vay/gözüm eyvā[→]/y gözüm
 [5 vasl, 2 med, 6 imâle, 1 tahfif]

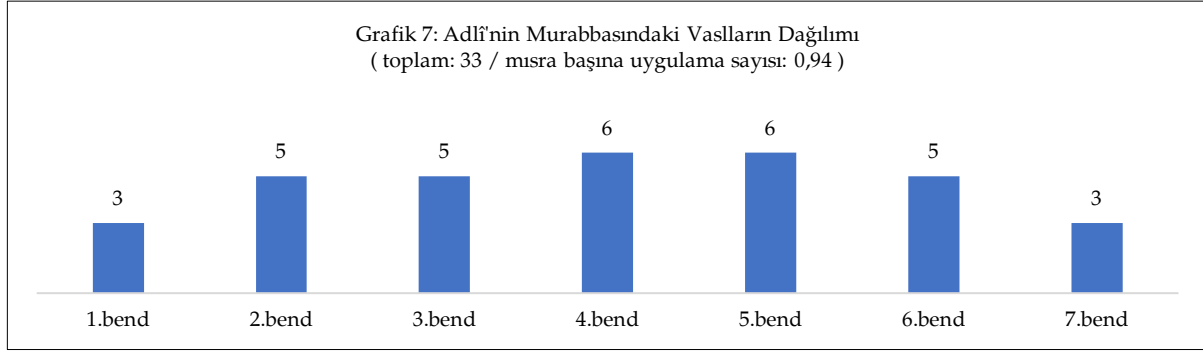
Yaşlarum sen/gideli sey/l[↑]olup iy cān/dökilür
 Dürr[↑]ü yāķū[→]/t çıkar la[↑]/l ile mercān/dökilür
 Ğamzeler zaķ/mıyile göz/lerüme[↑] kan/dökilür
 Gözüm eyvā[→]/y gözüm vay/gözüm eyvā[→]/y gözüm
 [6 vasl, 3 med, 3 imâle, 1 tahfif]

Dā'imā cev[→]/r kıılır ben/ķulına şā/h ni'dem
 Şeb-i hicrin/de tülū[↑]ey/lemez ol mā/h ni'dem
 Gözlerüm gör/mez ise gün/yüzini ā/h ni'dem
 Gözüm eyvā[→]/y gözüm vay/gözüm eyvā[→]/y gözüm
 [6 vasl, 6 med, 3 imâle, 3 sesliden sesliye vasl, 1 tahfif]

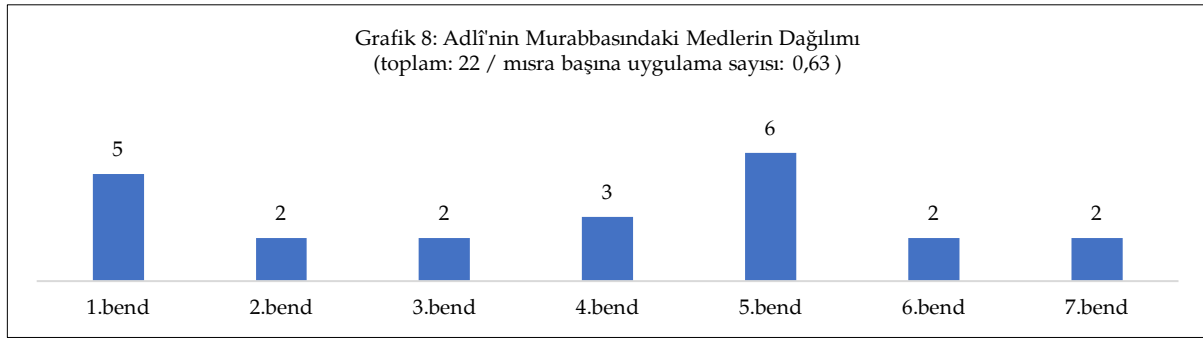
Elüm irmez/ni'deyin has/ret ile yā/re dirîğ
 Dil düşüp zül/fi hamıyla/yürür āvā/re dirîğ
 Gözlerüm der/dine olmaz/bilürem çā/re dirîğ
 Gözüm eyvā[→]/y gözüm vay/gözüm eyvā[→]/y gözüm
 [5 vasl, 2 med, 2 imâle, 1 sesliden sesliye vasl, 1 tahfif]

Bir perī-zā/de vü meh-rū/şanem[↑]ü tā/ze cüvān
 İdeli gün/yüzini per/de-i zülfin/de nihān
 'Adlinüñ göz/lerine ol/dı[↑] karañu/dü cihān
 Gözüm eyvā[→]/y gözüm vay/gözüm eyvā[→]/y gözüm
 [3 vasl, 2 med, 6 imâle, 1 zihaf, 1 tahfif]

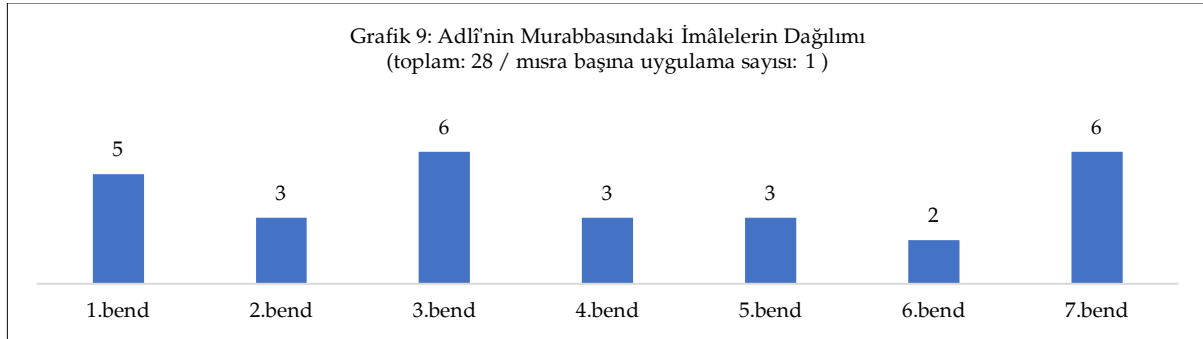
Adlî'nin murabbasında tespit edilen ve bütün ayrıntısıyla yukarıda işaretlenen uygulamalara ait sayısal veriler, aşağıda grafikler aracılığıyla ortaya konulmuş ve gerekli değerlendirme ve karşılaştırmalar yapılmıştır. .



Grafik 7'deki veriler, Adlı'nın murabbasında mısra başına 0,94 vasl düştüğünü göstermektedir. Şair, iki bendde 3'er kez, iki bendde de 6'şar kez vasla başvurmuştur. Şiirin tamamı dikkate alındığında vasla uygun toplam 35 yerin 33'ünde (% 94,29) vasl yapıldığı, sadece 2'sinde (% 5,71) sekte meydana verdiği görülmektedir. Grafik 10'dan şairin 4 kez de hece düşmesi olarak da değerlendirilebilecek olan sesliden sesliye vasla başvurduğu anlaşılmaktadır.

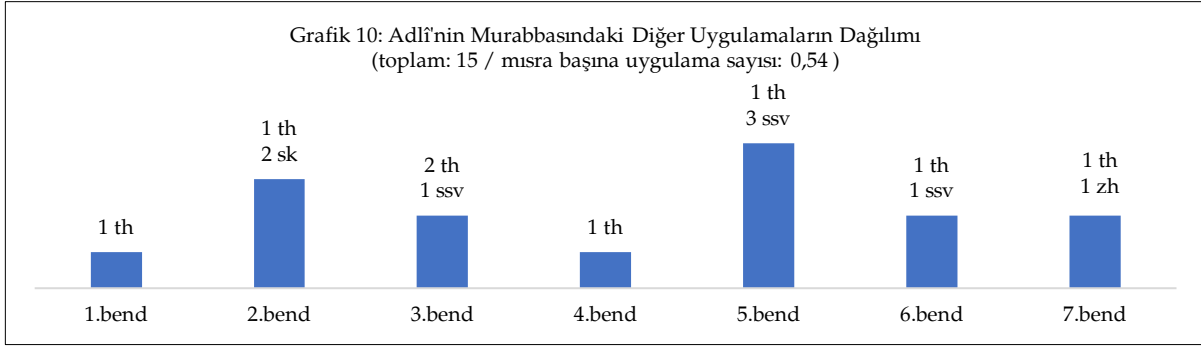


Grafiğe göre murabbada mısra başına düşen med sayısı 0,63 olarak görünmektedir. Beşinci bendde 6 kez medde başvuran şair, dört bendde sadece 2 kez med yapmıştır. Bu bağlamda medlerin bendlere göre dağılımında bir dengesizlik bulunduğu söylenebilir. Medlerin 14'ü (% 66,67) 7 kez tekrarlanan nakaratta, 7'si (% 33,33) ise diğer 21 mısra da yer almaktadır. Medlerin tamamı kuralına uygun olarak ve Türkçe olmayan hecelerde yapılmıştır.

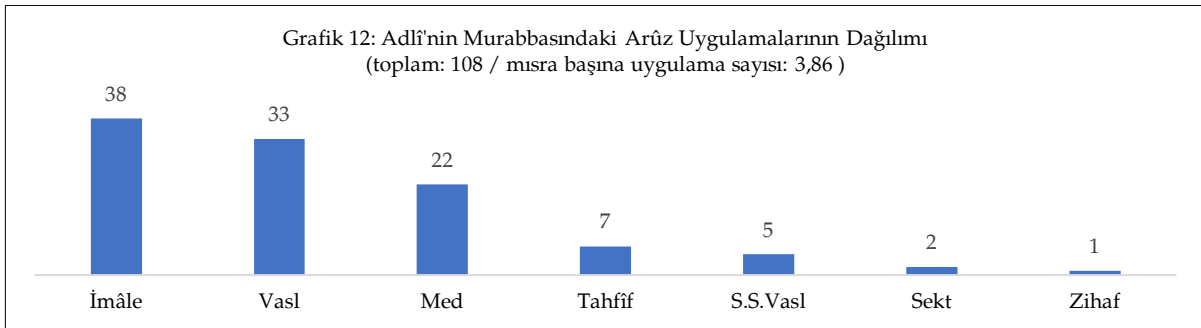
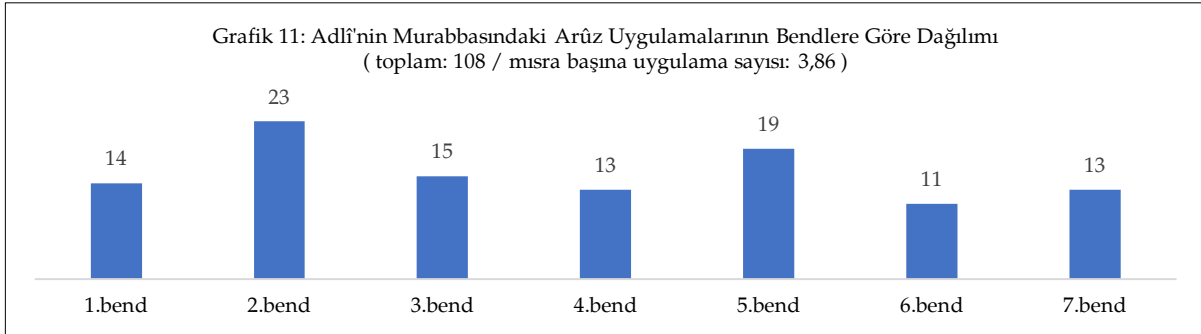


Grafiğe göre murabbada mısra başına düşen imâle sayısı 1 olarak görünmektedir. Üçüncü ve yedinci bendde 6'şar kez imâleye başvuran şair, altıncı bendde sadece 2 kez imâle yapmıştır. Bu bağlamda imâlelerin bendlere göre dağılımında bir dengesizlik olduğu söylenebilir. İmâlenin daha çok uzun ünlü ihtiyacına binâen Türkçe hecelerde yapıldığı dikkate alınıp ilgili bendlereki hecelerin kökenleri incelendiğinde altıncı bend ile üçüncü bend arasında kısmen yakınlık bulunduğu; buna karşın altıncı bendle yedinci bend arasında büyük farklılık bulunduğu görülmektedir. Zira 6 imâleye başvurulmuş yedinci benddeki toplam 60 arüz hecesinin 28'i (% 46,67), sadece 2 imâleye başvurulmuş altıncı benddeki toplam 60 arüz hecesinin ise 36'sı (% 60) Türkçedir. Dolayısıyla imâle sayısı bakımından aralarında ciddi fark bulunan iki bend, Türkçe hecelerin sayısı bakımından da ciddi farklılık göstermektedir. Ne var ki imâle sayısının Türkçe hece bakımından daha zengin olan bendde daha fazla olması beklenirken aksine Türkçe hece sayısı daha az olan bendde daha fazla imâle vardır. Türkçe hece sayısı 41 (% 68,33) olan üçüncü benddeki veriler ise Türkçe hece sayısı 36 (% 60) olan altıncı bend ile kısmen uyusmaktadır. Diğer taraftan şiirdeki 28 imâlenin 27'si (% 96,43) Türkçe kelime ve eklerde, sadece 1'i (% 3,57) Farsça atıf vavında yer almaktadır. Buna göre şair, imâlelerin tamamına yakını Türkçe kelimelerde ve hecelerde yapmıştır. Bununla

birlikte Türkçe heceleri asgarî düzeyde imâle yaparak kullanabilme noktasında da başarılı olduğu bendler bulunmaktadır.



Grafikten de anlaşılacağı üzere Adlî, murabbada 7 kez tahfîfe, 5 kez sesliden sesliye vasla, 2 kez sekte, 1 kez de zihafa başvurmuştur. Sektler, sözün doğal akışında kesinti oluşturduğu için arûz hatası olarak değerlendirilmektedir. Hece düşmesi olarak da bilinen sesliden sesliye vasl, Türk şiirinin her döneminde sıklıkla kullanıldığı için olağan karşılanan bir uygulama olarak düşünülebilir. Normalde önemli bir arûz kusuru olan zihaf ise *Adlî* kelimesinin sonunda yer alan ve sonu uzun sesli ile biten hecede yapıldığından, dîvân şiiri geleneği açısından çok büyük bir kusur olarak değerlendirilmemelidir.



Adlî'nin murabbasındaki bütün arûz uygulamalarını gösteren yukarıdaki grafiklere göre şair, vezni denk düşürebilmek için toplamda 108 kez metne müdahale etmiştir. Mısra başına uygulama/müdahale sayısı 3,86'dır. Bunların 38'i (% 35,19) imâle, 33'ü (% 30,56) vasl, 22'si (% 20,37) med, 7'si (% 6,48) tahfif, 5'i (% 4,63) sesliden sesliye vasl, 2'si (% 1,85) sekt ve sadece 1'i (% 0,93) zihafıdır. Şiirin vezni (fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün) 15 hece barındırmaktadır. Şiirde toplam 28 mısra olduğuna göre toplam hece sayısı $15 \times 28 = 420$ olmaktadır. Bu durumda şairin imâle, sekt ve zihafa başvurduğu hece sayısı 41, bunun toplam arûz heceleri içindeki oranı ise % 9,76 olmaktadır. İmâle çıkarıldığında bu sayı 3'e, oran ise % 0,71'e düşmektedir. Birinci hesaplamaya göre şairin arûz heceleri içinde sorunsuz kullandığı hecelerin oranı % 90,24; ikinci hesaplamaya göre ise % 99,29 olmaktadır. Şair, dîvân şiiri geleneğinde şairlere tanınan bir ruhsat olarak düşünülebilecek bir geleneğe uyarak 16 kez veznin başında yer alan *fe'ilâtün* cüzünü, *fâ'ilâtün* olarak değerlendirmiş; *fe'ilün* cüzünün, *fa'lün* olarak değerlendirilmesine imkân tanıyan ruhsattan ise hiç yararlanmamıştır. Şu hâlde ilgili veriler, Sultan İkinci Bâyezîd'in inceleme konusu yapılan murabbasında arûz uygulamaları bakımından son derece başarılı olduğuna işaret etmektedir.

Muhibbî'nin Murabbasındaki Arûz Tasarrufları (Uygulama ve İstatistik)

Yavuz ünvanlı ve Selîmî mahlaslı Birinci Selim'in oğlu olan Kânûnî ünvanlı ve Muhibbî mahlaslı şair, 1494'te Trabzon'da doğdu. Manisa sancakbeyliğinin ardından 1520'de onuncu Osmanlı padişahı olarak tahta geçti. Döneminde pek çok sefer ve fetih gerçekleştirdi. İmar faaliyetlerine destek verdi; kültür, sanat ve ilim erbâbını himâyeye etti. 1566'da vefat eden Kânûnî'nin saltanatı, bazı kaynaklara göre Osmanlı'nın en parlak dönemi olmuştur. (Emecen 2010: 62-74) Padişahlar arasında en çok şiir yazan isim olan Muhibbî, başlangıçta dedesi İkinci Bâyezîd etkisinde kalmış; padişahlığı ile birlikte üstad şairlerle tanışmış ve şiiri olgunlaşmıştır. Oldukça hacimli bir Türkçe dîvânı bulunan şairin ayrıca küçük bir Farsça dîvânı bulunmaktadır. (Ak 2010: 74-75) Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanıp yayımlanan Türkçe dîvânında (Yavuz ve Yavuz 2016) 4.100'ün üzerinde şiir bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında Muhibbî'den alınan örnek, dokuz bendden ve 36 mısradan oluşan bir murabbadır. Şiirin metni, Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan "Muhibbî Dîvânı" adlı kitaptan (Yavuz ve Yavuz 2016: 1759-1760) alınmıştır. Murabbanın vezniyle ilgili bütün uygulamalar, aşağıda ayrıntılı bir şekilde hece hece gösterilmiştir.

Murabba (Muhibbî)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün

.. — — / .. — — / .. — — / .. —

Görse bülbül/gibi her dem/gül-i ra'nā/y göñül

Olur āşuf/te-şifat hem/dağı rüsvā/y göñül

Neler itdi/baňa bu bî/-ser ü bî-pā/y göñül

Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül

[6 vasl, 5 med, 2 imâle, 1 tahfîf]

Ben dimezdüm/ki göñül zül/f-i semen-sā/ya düşe

Her kaçan gö/re perî-rû/yı hemân pā/ya düşe

Bu göñül yok/yire her dem/ķuru sevdā/ya düşe

Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül

[3 vasl, 2 med, 1 imâle, 1 tahfîf]

Ruĥ-ı zîbā/sı virür 'ā/leme nūr a/y gibi

İñlerem şā/m u seher der/d-ile ben nā/y gibi

Kaşı yası/dur iden ķā/metümi ya/y gibi

Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül

[7 vasl, 5 med, 3 imâle, 1 tahfîf]

Ser-i zülfi/ne tolaşma/dir idüm sa/ña göñül
 Dağı bed-ter/oluban vir/düñ aña cā/n u göñül
 İhtiyār i/le senüñ yo/luña varma/lu degül
 Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül
 [7 vasl, 2 med, 7 imâle, 1 sekt, 1 tahfif]

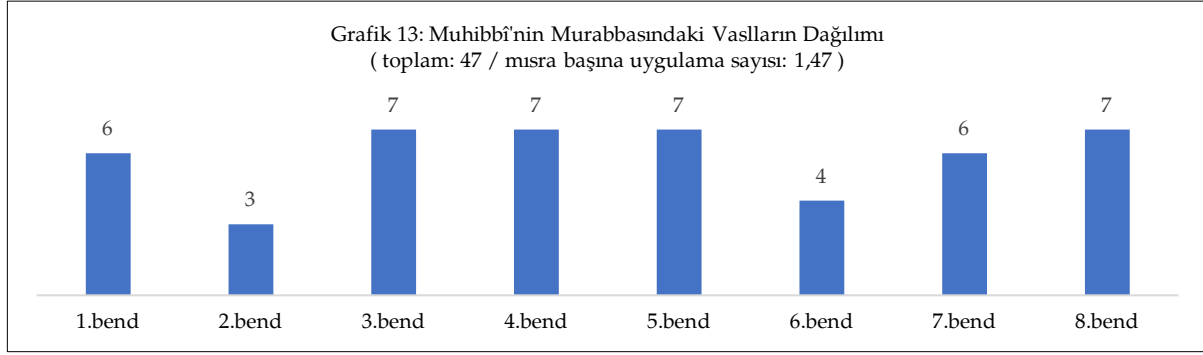
Yiridür hā/k iderse/seni ol zül/f-i siyāh
 Göñül ucın/dan irer cis/m ile bu cā/na tebāh
 Niçe bir ey/leyesin gi/ce vü gündüz/yiter āh
 Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül
 [7 vasl, 3 med, 4 imâle, 2 sekt, 1 tahfif]

Bulmaduñ iy/ħasta-dil vaş/lina anuñ/dest-res
 Saña bu dün/yā içinde/āh u efgā/n oldı bes
 İy göñül se/nüñ ucuñdan/gülmedüm ben/bir nefes
 Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül
 [4 vasl, 3 med, 6 imâle, 2 sekt, 1 tahfif]

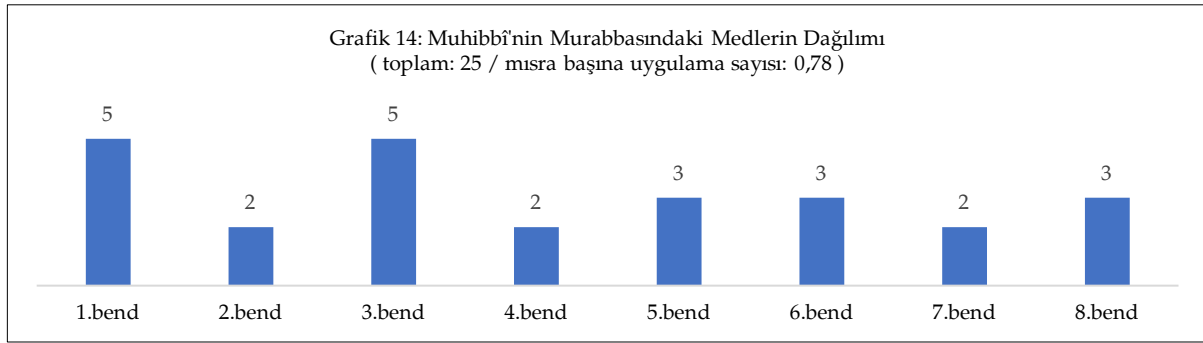
Dağı dilber/ler ile it/meyeyin kav/l ü karar
 Gördüğümce/ideyiñ an/ları her dem/de firār
 İhtiyār el/de degül n'ey/leyeyiñ ā/ħir-i kār
 Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül
 [6 vasl, 2 med, 2 imâle, 1 sekt, 1 sesliden sesliye vasl, 1 tahfif]

Göñlüñe u/yubanı 'ağ/lı ferāmū/ş idesin
 Niçe bir yā/r hayāli/ni der-āğū/ş idesin
 İy Muħibbī/niçe bir zeh/r-i felek nū/ş idesin
 Göñül iy vā/y göñül vā/göñül iy vā/y göñül
 [7 vasl, 3 med, 4 imâle, 1 tahfif]

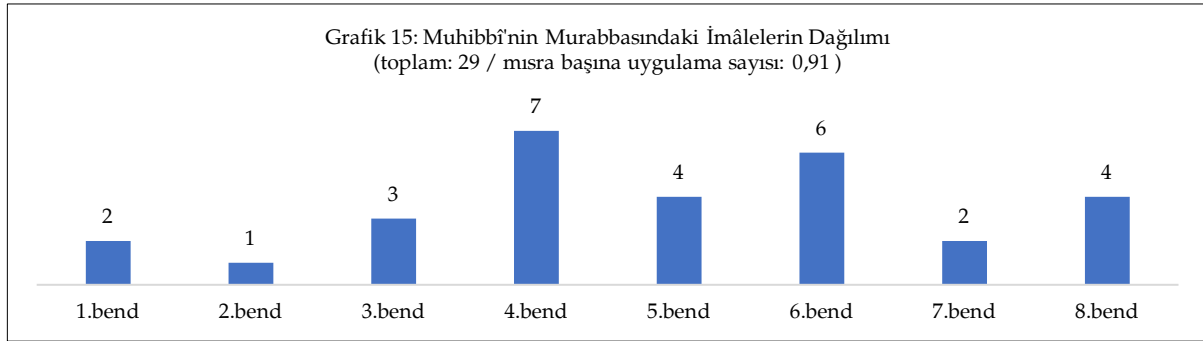
Muħibbî'nin murabbasında yer alan arûz uygulamalarına ilişkin sayısal veriler, aşağıdaki grafiklerde gösterilmiş ve bu verilerle ilgili yorumlar, karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır.



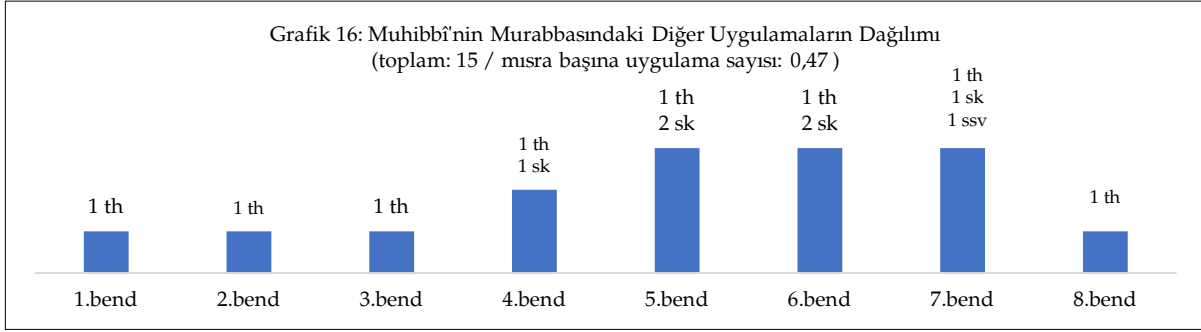
Grafik 13'teki veriler, Muhibbî'nin murabbasında mısra başına 1,47 vasl düştüğünü göstermektedir. Şair, ikinci bendde sadece 3 kez vasla yer verirken dört bendde 7'şer kez vasla başvurmuştur. Şiirin tamamı dikkate alındığında vasla uygun toplam 53 yerin 47'sinde (% 86,68) vasl yapıldığı, sadece 6'sında (% 11,32) sekte meydan verildiği görülmektedir. Bu arada Grafik 16'dan şairin sadece bir kez hece düşmesi olarak da değerlendirilebilecek olan sesliden sesliye vasla başvurduğu anlaşılmaktadır.



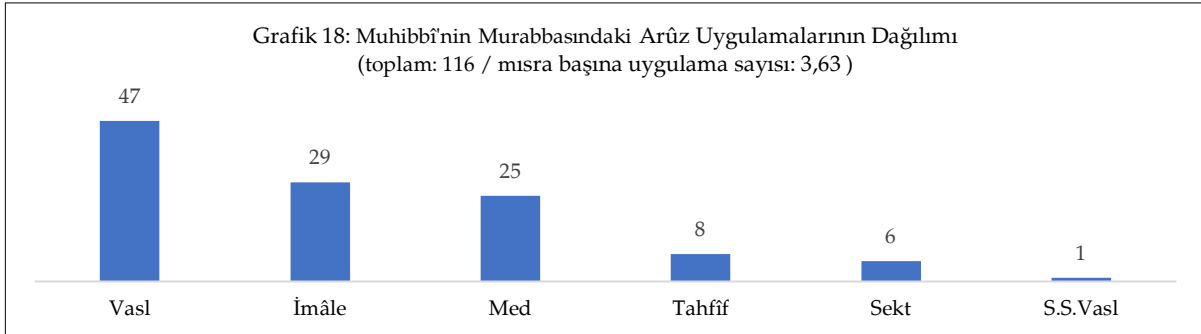
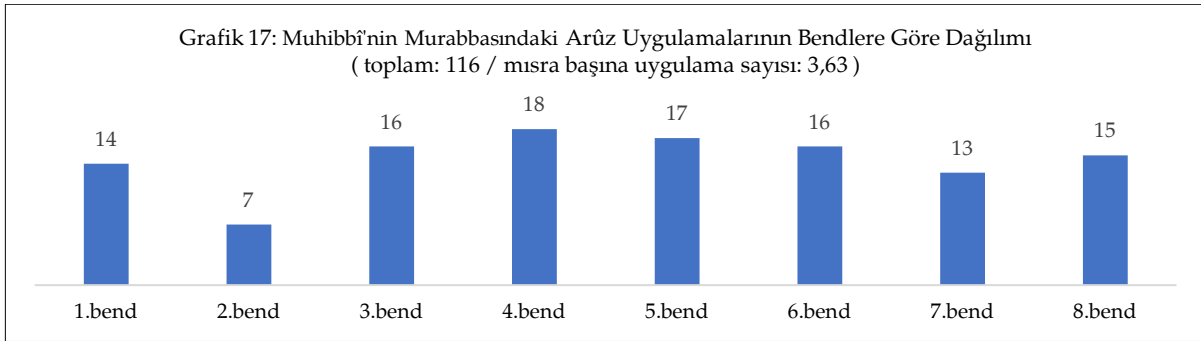
Grafik 14, Muhibbî'nin murabbasında mısra başına düşen med sayısının 0,78 olduğunu göstermektedir. Birinci ve üçüncü bendde 5'er kez medde yer veren şair; ikinci, dördüncü ve yedinci bendlerde 2'şer kez medde başvurmuştur. Medlerin 16'sı (% 64) muhammeste 8 kez tekrarlanan nakaratta, 9'u (% 36) ise diğer 32 mısradaki yer almaktadır.



Grafiğe göre murabba başına düşen imâle sayısı 0,91 olarak görünmektedir. Dördüncü bendde 7 kez imâleye başvuran şair, ikinci bendde sadece 1 kez imâle yapmıştır. Bu bağlamda imâlelerin bendlere göre dağılımında dikkat çekici bir dengesizlik bulunmaktadır. İmâlenin daha çok uzun ünlü ihtiyacına binâen Türkçe hecelerde yapıldığı dikkate alınıp ilgili bendlere hecelerin kökenleri incelendiğinde iki bend arasında fark bulunduğu görülmektedir. Zira 7 imâleye başvuru dördüncü benddeki toplam 60 arûz hecesinin 45'i (% 75), sadece 1 imâleye başvuru ikinci benddeki toplam 60 arûz hecesinin ise 38'i (% 63,33) Türkçedir. Bununla birlikte imâle sayısı bakımından aralarında çok ciddi fark bulunan iki bend, Türkçe hecelerin sayısı bakımından aynı oranda ciddi farklılık göstermemektedir. Diğer taraftan şiirdeki 29 imâlenin tamamı Türkçe kelime ve eklerde yer almaktadır. Bu verilere göre şairin imâlelerin tamamını Türkçe kelimelerde ve hecelerde yapmakla birlikte, Türkçe heceleri imâle yapmadan da kullanabildiği görülmektedir.



Grafikten de anlaşılacağı üzere Muhibbî, murabbada 8 kez tahfîfe, 6 kez sekte ve 1 kez de zihafa başvurmuştur. Sektler, sözün doğal akışında kesinti oluşturduğu için arûz hatası olarak değerlendirilmektedir. Şairin sadece 1 kez başvurduğu hece düşmesi olarak da bilinen sesliden sesliye vasl, Türk şiirinin her döneminde sıklıkla kullanıldığı için olağan karşılanan bir uygulama olarak düşünülebilir.

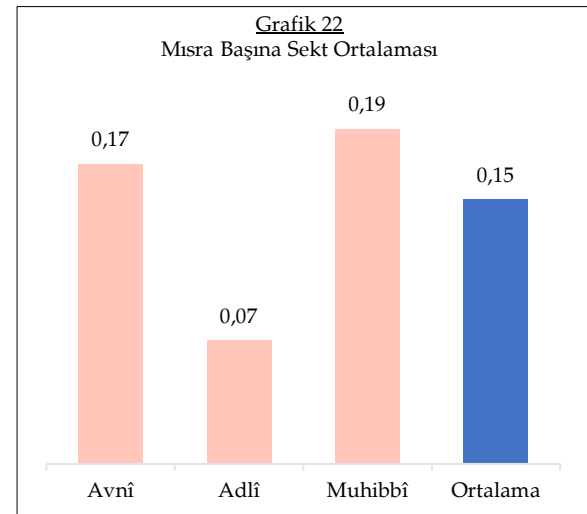
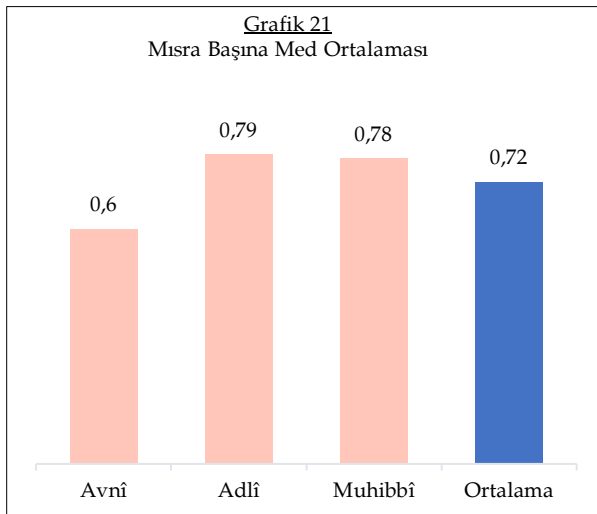
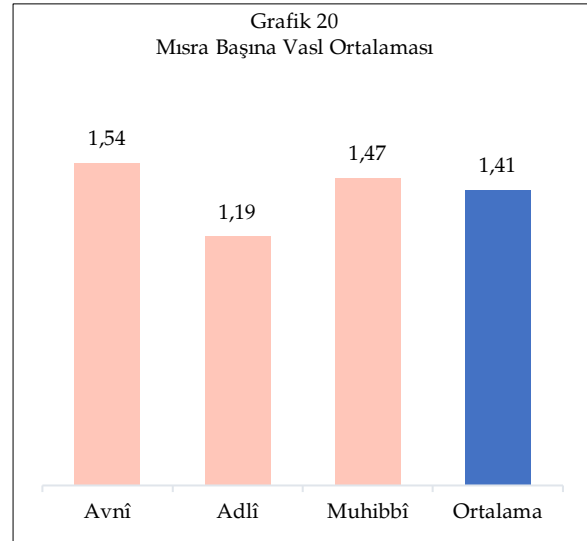
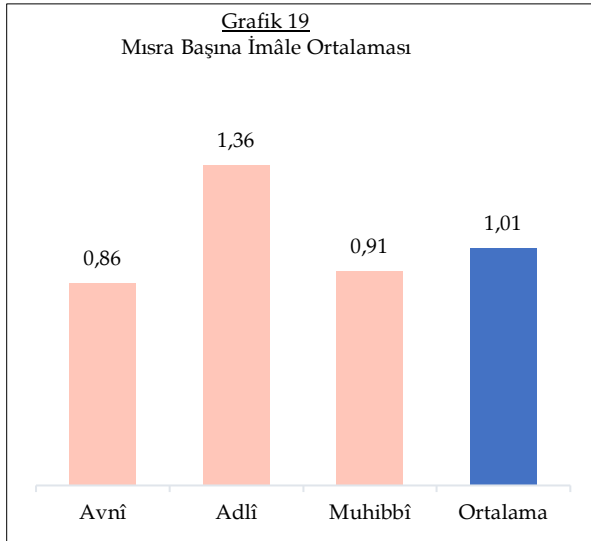


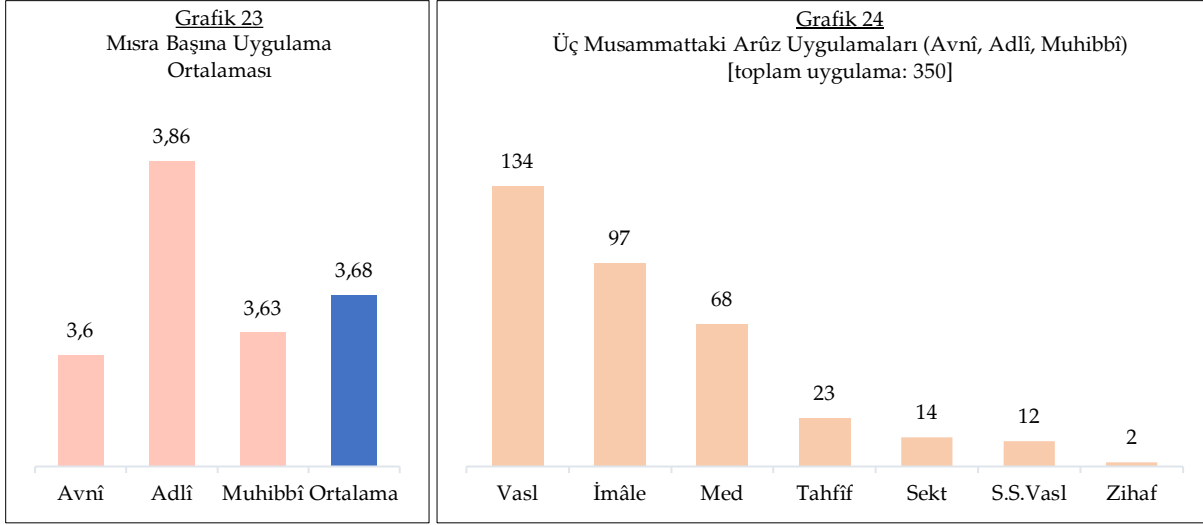
Muhibbî'nin murabbasındaki bütün arûz uygulamalarını gösteren yukarıdaki grafiklere göre şair, vezni denk düşürebilmek adına toplamda 116 kez metne müdahale etmiştir. Mısra başına uygulama/müdahale sayısı 3,63'tür. Bunların 47'si (% 40,52) vasl, 29'u (% 25) imâle, 21'i (% 18,1) med, 8'i (% 6,9) tahfif, 6'sı (% 5,17) sekt ve sadece 1'i (% 0,86) sesliden sesliye vasldır. Şair zihafa hiç başvurmamıştır. Şiirin vezni (fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün) 15 hece barındırmaktadır. Şiirde toplam 32 mısra olduğuna göre toplam hece sayısı $15 \times 32 = 480$ olmaktadır. Bu durumda şairin imâle ve sekte başvurduğu hece sayısı 35, bunun toplam arûz heceleri içindeki oranı ise % 7,29 olmaktadır. İmâle çıkarıldığında bu sayı 6'ya, oran ise % 1,25'e düşmektedir. Birinci hesaplama göre şairin arûz heceleri içinde sorunsuz kullandığı ve hecelerin oranı % 92,71; ikinci hesaplama göre ise % 98,75 olmaktadır. Şair, dîvân şiiri geleneğinde şairlere tanınan bir ruhsat olarak düşünülebilecek bir geleneğe uyarak 11 kez veznin başında yer alan *fe'ilâtün* cüzünü, *fâ'ilâtün* olarak kullanmış; veznin sonunda yer alan *fe'ilün* cüzünü, *fa'lün* olarak kullanma ruhsatından ise hiç yararlanmamıştır. Diğer taraftan Muhibbî, altıncı bendin nakaratı dışında kalan ilk üç mısrasını murabbanın vezni dışına çıkararak *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbına uygun olarak söylemiştir. Muhibbî'nin başka şiirlerinde de rastlanan bu durum, ayrıca değerlendirilmesi gereken bir uygulama olarak görüldüğünden, ayrıntılı bir tartışmaya girilmemiştir; arûz uygulamalarıyla ilgili tespitler, şairin kullandığı vezin üzerinden yapılmıştır. İlgili veriler, Kânûnî Sultan Süleymân'ın inceleme konusu yapılan murabbasında arûz uygulamaları bakımından son derece başarılı olduğuna işaret etmektedir.

Karşılaştırma

Aşağıdaki tabloda üç şiirdeki arûz uygulamalarıyla ilgili sayısal veriler, karşılaştırma yapmaya uygun hâle getirilerek verilmiş ve ardından ilgili veriler yorumlanarak değerlendirilmiş ve şairlerin makale konusu yapılan biri muhammes ikisi murabba üç musammat bağlamında arûzla ilgili tasarrufları, eğilimleri ve başarı durumları değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Üç Musammatteki Arûz Uygulamaları (Avnî, Adlî, Muhibbî)									
Şair [bend/mısra/toplam arûz hecesi]		İmâle	Vasl	Sekt	Med	Zihaf	Tahfif	S.S.Vasl	Toplam
Muhammes (Avnî) (öl.1481) [7 bend=35 mısra=525 hece]	Uygulama sayısı	30	54	6	21	1	8	6	126
	Mısra başına uygulama s.	0,86	1,54	0,17	0,6	0,03	0,23	0,18	3,6
Murabba (Adlî) (öl.1512) [7 bend=28 mısra=420 hece]	Uygulama sayısı	38	33	2	22	1	8	4	108
	Mısra başına uygulama s.	1,36	1,19	0,07	0,79	0,04	0,29	0,14	3,86
Murabba (Muhibbî) (öl.1566) [8 bend=32 mısra=480 hece]	Uygulama sayısı	29	47	6	25	-	8	1	116
	Mısra başına uygulama s.	0,91	1,47	0,19	0,78	-	0,25	0,03	3,63
Toplam 22 bend=95 mısra=1.425 hece	Uygulama sayısı	97	134	14	68	2	24	11	350
	Mısra başına uygulama s.	1,02	1,41	0,15	0,72	0,02	0,26	0,12	3,68





Yukarıdaki tablo ve grafiklerdeki veriler, şairlerin vezni tuturabilmek için toplam 22 bend, 95 mısra ve 1.425 heceden oluşan üç musammatta 350 kez metne müdahale ettiklerini ve bu bağlamda en çok vasla, imâleye ve medde başvurduklarını göstermektedir. Bu uygulamaların toplam uygulamalar arasındaki oranı sırasıyla % 38,29, % 27,71 ve % 19,43 şeklindedir. Bu üç uygulama birlikte değerlendirildiğinde toplam uygulamalar arasındaki oranı % 85,43'e ulaşmaktadır. Bunlardan sonra tahfif (% 6,57), sekt (% 4) ve sesliden sesliye vasl (% 3,43) gelmektedir. İstisna düzeyinde sadece 2 kez başvurulan zihaf oranı ise % 0,57'dir.

Veriler, imâleye ve medde en sık başvuran şairin Adlî, en az başvuran şairin ise Avnî olduğunu göstermektedir. Vasl söz konusu olduğunda sıralama tam tersine dönmektedir. Zira vasla en sık başvuran şair Avnî, en az başvuran şair ise Adlî'dir. Tahfif açısından şairler arasında önemli bir fark yok iken sesliden sesliye vasla Avnî ile Adlî'nin Muhibbî'ye göre daha fazla başvurduğu; Avnî ile Adlî'nin zihafa birer kez başvurdukları, Muhibbî'nin ise hiç zihaf yapmadığı görülmektedir. Toplam ve ortalama değerlere bakıldığında veznin uygun düşmesi adına metne en çok müdahaleyi Adlî'nin, en az müdahaleyi ise Avnî'nin yaptığı anlaşılmaktadır.

Şairlerin başvurdukları uygulamalar arasında arüz geleneği ve teâmülleri açısından hata kabul edilebilecek uygulamalara ilişkin veriler, aşağıdaki tabloda farklı senaryolar oluşturularak gösterilmiştir.

Tablo 2: Üç Musammatta Arüzle İlgili Başarı Düzeyleri / Hece Başına Hata Ortalaması / İşlemlili ve İşlemsiz Hece Yüzdeleri									
Şair [mısra sayısı]	Hece Sayısı	Hata (Toplam/Ortalama) sekt+zihaf+s.s.vasl		Hata (Toplam/Ortalama) imâle+sekt+zihaf		Hata (Toplam/Ortalama) imâle+sekt+zihaf+s.s.vasl		Hata (Toplam/Ortalama) imâle+sekt+zihaf+s.s.vasl+tahfif	
		işlemsiz hece/işlemlili hece	%	işlemsiz hece/işlemlili hece	%	işlemsiz hece/işlemlili hece	%	işlemsiz hece/işlemlili hece	%
Avnî [35 mısra]	525	6+1+6 (13 / 0,02)	% 97,52 / % 2,48	30+6+1 (37 / 0,07)	% 92,95 / % 7,05	30+6+1+6 (43 / 0,08)	% 91,81 / % 8,19	30+6+1+6+8 (51 / 0,1)	% 90,29 / % 9,71
Adlî [28 mısra]	420	2+1+5 (8 / 0,02)	% 98,10 / % 1,90	38+2+1 (41 / 0,10)	% 90,24 / % 9,76	38+2+1+5 (46 / 0,11)	% 89,05 / % 10,95	38+2+1+5+7 (53 / 0,12)	% 87,38 / % 12,62
Muhibbî [32 mısra]	480	6+0+1 (7 / 0,01)	% 98,54 / % 1,46	29+6+0 (35 / 0,07)	% 92,71 / % 7,29	29+6+0+1 (36 / 0,08)	% 92,5 / % 7,5	29+6+0+1+8 (44 / 0,09)	% 90,83 / % 9,17
Toplam [95 mısra]	1.425	14+2+12 (28 / 0,02)	% 98,04 / % 1,96	97+14+2 (113 / 0,08)	% 92,07 / % 7,93	97+14+2+12 (125 / 0,09)	% 91,23 / % 8,77	97+14+2+12+23 (148 / 0,10)	% 89,61 / % 10,39

Tabloda yer verilen birinci senaryoya göre sekt, zihaf ve sesliden sesliye vaslın hata kabul edilmesi hâlinde ortaya çıkan veriler değerlendirilmiştir. Buna göre makalede inceleme konusu yapılan üç musammatt bağlamında, aralarında anlamlı düzeyde farklılık bulunmamakla birlikte, başarı sıralaması Muhibbî, Adlî, Avnî şeklindedir. İkinci senaryo; imâle, sekt ve zihafın hata kabul edilmesi üzerine kurulmuştur. Bu durumda sıralama, yine arada

anamlı düzeyde bir fark bulunmamakla birlikte Avnî, Muhibbî, Adlî şeklindedir. Üçüncü senaryo; imâle, sekt, zihaf ve sesliden sesliye vaslın hata kabul edilmesi üzerine kurulmuştur. Buna göre sıralama; Muhibbî, Avnî, Adlî şeklindedir. Son senaryo; imâle, sekt, zihaf, sesliden sesliye vasl ve tahfifin dikkate alınmasıyla oluşturulmuştur. Buna göre sıralama; üçüncü senaryoda olduğu gibi Muhibbî, Avnî, Adlî şeklinde olmaktadır. Toplam değerler dikkate alındığında şairlerin en iyi senaryoda % 98,04 oranında, en kötü senaryoda ise % 89,61 oranında başarılı oldukları görülmektedir. Hatalar nitelikleri açısından incelendiğinde büyük arûz kusuru sayılabilecek türden olmadıkları; büyük çoğunluğunun imâle gibi dîvân şiiri geleneğinde her şairin ihtiyaç duydukça başvurduğu uygulamalardan olduğu görülmektedir. Toplam arûz hecesi içinde sadece 11 kez sekte ve sadece 2 kez zihafa başvurdukları ve zihafın da teâmüllere uygun biçimde yapıldıkları dikkate alındığında Avnî, Adlî ve Muhibbî'nin makalede incelenen musammatları bağlamında arûzu çok başarılı bir şekilde kullandıkları söylenebilir.

Nedîm ve Şeyh Gâlib'in birer murabbasındaki arûz tasarruflarının istatistiksel veriler eşliğinde incelendiği bir çalışmada (Aşı 2023: 21-48) ortaya konan sayısal değerlere göre bu makale kapsamında incelenen musammatlarla Nedîm ve Şeyh Gâlib'in musammatlarındaki veriler, genelde örtüşmekte; ama arada bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Söz gelimi sekte hiç düşmeyen Nedîm, imâleye en çok başvuran şair; Şeyh Gâlib ise metne en az müdahale eden şair olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Nedîm'le Şeyh Gâlib'in şiirlerinde med sayısı da Avnî, Adlî ve Muhibbî'nin şiirlerindeki göre oldukça azdır. Bu iki şairin padişah şairlerin aksine tahfif, sesliden sesliye vasl ve zihafa hiç yer vermedikleri görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Uygulamalar esnasında karşılaşılan özel durumlarla elde edilen veriler ve yukarıdaki değerlendirmeler ışığında bazı önerilerin gündeme getirilmesi mümkündür. Bu bağlamda arûzla ilgili bir çalışma yapılacaksa orijinal metnin göz önünde bulundurulması ve çeviri yazılı metnin esas alınması büyük önem taşımaktadır. Zîrâ zaman zaman vezin açısından kelimenin veya eklerin nasıl imlâ edildiği belirleyici olabilmektedir. Bununla bağlantılı olarak uzatma işaretinin ve ayın işaretinin dahi ihmal edildiği metinler üzerinde arûz eksenli ilmî bir çalışmanın yapılması mümkün değildir.

Diğer taraftan istatistiksel verilerin elde edilmesi ve yorumlanıp değerlendirilmesi sürecinde çok titiz davranılması, sonucu etkileyecek düzeyde hatalara yer verilmemesi büyük önem taşımaktadır. Veriler üzerinden şiirler veya şairler arasında bir karşılaştırma yapılırken metinlerin ve verilerin karşılaştırma yapmaya uygun olmasına dikkat edilmelidir. Söz gelimi beyit başına düşen uygulama sayısı ile bend başına düşen uygulama sayısını karşılaştırmak veya bir murabbada bend başına düşen uygulama sayısı ile bir müseddeste bend başına düşen uygulama sayısını karşılaştırmak, ciddî ve yanıltıcı bir hata olacağından bunun yerine mısra başına veya hece başına düşen uygulama sayılarını karşılaştırmak gerekir.

Arûz tasarruflarıyla ilgili teâmülleri ortaya koyabilmek ve bunlarla ilgili karşılaştırma yapabilmek için elimizde istatistiklere dayalı olarak hem nitel hem nicel açıdan yeterli veri bulunması gerekir. Bu kapsamda arûz tasarruflarıyla ilgili istatistikleri ortaya koyan bazı çalışmalar (Bayram 2022a: 359-383; Bayram 2022b: 1682-1750; Aşı 2023: 21-48; Yeşilbağ ve Bayram 2023: 2683-2705) bulunmakla birlikte bunlar genelleme yapmaya yetecek düzeyde değildir.

Diğer taraftan farklı nazım şekilleri üzerinde yapılacak istatistiksel çalışma ile şairler hakkında genel bir yorum ve değerlendirme yapmak, ilmî bir yaklaşım olmayacaktır. Belki şairlerin gazellerindeki arûz tasarrufları karşılaştırılabilir, bunlara ilişkin yorumlar yapılabilir; ancak bu verilerden yola çıkılarak şairlerin arûzla ilgili genel başarı düzeyleri veya arûza hâkimiyet dereceleri hakkında bir kanaate varılamaz. Varılacak kanaat, öncelikle gazeller bağlamında olacaktır.

Arûz tasarrufları arasından hangilerinin ne düzeyde hata kabul edildiği/edileceği sorusu, şairlerin arûza hakimiyet düzeyleri bağlamında yapılacak yorum ve değerlendirmelerin tutarlı olması açısından kıymetlidir. Söz gelimi imâlenin önemli bir kusur sayılmadığı, zihafın bile hafif kusur sayıldığı durumların olabildiği, med yapılması gerekirken yapmanın veya med yapılamayacak yerde med yapmanın, vasl ihmal etmenin (sekt), sesliden sesliye vasl yapmanın ne düzeyde hata sayılacağıyla ilgili yorum ve değerlendirmeler, ancak yeterli istatistiksel verilerin elde edilmesinden sonra ilmî bir geçerlilik kazanacaktır. Bu noktada yeterli veriler olmadan yapılacak değerlendirmelerde yanılma payı akılda tutulmalı ve ihtiyatlı davranılmalıdır.

İstatistiksel verilerin de hatalı olabileceği veya hesaplamalarda hatalar yapılabileceği unutulmamalı, aralarında anlamlı düzeyde farklılık bulunmayacak kadar birbirine yakın veriler üzerinden şairlerin arûza hakimiyetlerini karşılaştırırken de aynı şekilde ihtiyatla hareket edilmelidir.

Makale kapsamında 15.yüzyılın padişah şairleri Avnî, Adlî ve Muhibbî'nin üç musammatının arûz tasarrufları açısından incelenmesiyle elde edilen veriler sınıflandırılıp tablolar ve grafikler aracılığıyla yorumlanmıştır. Toplam 95 mısradan ve 1.425 heceden oluşan şiirlerden biri muhammes, ikisi murabbadır. Yapılan inceleme, tespit ve değerlendirmelerden sonra üç padişah şairin en çok başvurdukları uygulamanın vasl olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda sıralama; *vasl, imâle, med, tahfif, sekt, hece düşmesi / sesliden sesliye vasl, zihaf* şeklindedir.

Şüphesiz dîvân şiiri geleneğine ve teâmüllere uygun yapılan vasl ve medler, şairlerin arûz becerileri noktasında olumlu göstergelerdendir. Hece düşmesi olarak da nitelendirilebilecek olan tahfif de gelenekte bir arûz hatası olarak görülmemiştir. Bir açıdan çok küçük bir kusur sayılabilecek olan imâleye bütün şairler, sıklıkla başvurmuşlardır. Öyle ki en usta şairler bile imâleye başvurmaktan çekinmemişlerdir. Bu, bizi imâlenin dîvân şiiri geleneğinde önemli bir arûz kusuru olarak kabul edilmediği kanaatine ulaştıracak bir veridir.

Üç padişah şaire ait musammatlarda sekin en dikkat çekici arûz kusuru olduğu söylenebilir. Mısra başına sekt sayısı ortalamasının 0,15 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun da önemli bir sorun olarak görülemeyeceği ortaya çıkar. Her ne kadar sesliden sesliye yapılan vasl arûz açısından bir sorun gibi görünüyorsa da Türk şiirinin ve Türkçenin her döneminde sıklıkla başvurulan bir yol olduğundan, inceleme konusu yapılan musammatlar bağlamında da önemli bir arûz kusuru olarak görülmemelidirler. Zihaf, arûzda karşılaşılabilecek ciddî bir kusur iken zihafın da hafifletici sebeplerle küçük bir kusur olarak kabul edildiği durumlar vardır. Musammatlarda iki kez tespit edilmiş olan zihaf da böyledir. Çünkü ikisi de nisbet î'sinde yapılmıştır.

Kaynakça

- AK, Coşkun (2010). "Süleyman I: Edebî Yönü", *İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.74-75.
- AŞI, Havva (2023). "Arûz Tasarrufları Bağlamında Nedîm ve Şeyh Gâlib'in Birer Murabbası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.31, ss.21-48.
- BAYRAM, Yavuz (2018). *Adlî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. [e-kitap]
- BAYRAM, Yavuz (2022a). "Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.29, ss.359-383.
- BAYRAM, Yavuz (2022b). "Arûz Tasarrufları Bağlamında Üç Gül Kasidesi (Necâtî, Hayâlî, Nev'î)", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.3, ss.1682-1750.
- BAYRAM, Yavuz (2023). "Arûz Tasarrufları Bağlamında Muhibbî'nin Gül Redifli Gazelleri", *Turkish Studies*, Ö1, ss.379-410.
- DOĞAN, Muhammed (t.y.). *Avnî (Fatih) Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. [e-kitap]
- EMECEN, Feridun (2010). "Süleyman I", *İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.62-74.
- İNALCIK, Halil (2003). "Mehmed II", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., ss.395-407.
- TIETZE, Andreas (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C.2, (Ed.: Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s.677
- TIETZE, Andreas (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, C.8, (Ed.: Nurettin Demir ve Emine Yılmaz), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s.410
- YAVUZ, Kemal ve YAVUZ, Orhan (2016). *Muhibbî Divanı*, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- YEŞİLBAĞ, Semih ve Bayram, Yavuz (2023). "Arûz Hecelerinin Yapıları ve Kökenleri Bağlamında Muhibbî'nin Gül Redifli Gazelleri", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, S.10 (100), ss.2683-2705.

Sözlükler

- <https://www.nisanyansozluk.com> [Nişanyan Sözlük (Sevan Nişanyan)] [ET: 24.09.2024]
- <http://lugatim.com> [Misâlli Büyük Türkçe Sözlük (İlhan Ayverdi)] [ET: 24.09.2024]
- <https://www.osmanlicasozlukler.com> [Kâmûs-ı Türkî (Şemseddîn Sâmî), Lugat-ı Nâcî (Muallim Nâcî), Kâmûs-ı Osmânî (Mehmed Salâhî), Lugat-ı Remzî (Hüseyn Remzi), Lehçe-i Osmânî (Ahmed Vefik Paşa), Kâmûsü'l-a'lâm (Şemseddîn Sâmî), Lugat-ı Târîh ve Coğrafya (Yağlıkçızâde Ahmed Rifat), Ottoman Turkish-English Dictionary, Yeni Türkçe Lugat (Mehmed Bahâeddîn), Resimli Türkçe Kâmûs (Raif Necdet Kestelli), Lugat-ı Ebuzziyâ (Ebuzziyâ Tevfik), Resimli Kâmûs-ı Osmânî (Ali Seydi), Lugat-ı Cûdî (İbrahim Cûdî)] [ET: 24.09.2024]
- <https://sozluk.gov.tr> [Güncel Türkçe Sözlük (TDK), Tarama Sözlüğü (TDK)] [ET: 24.09.2024]